

PRIRIEČNA ZÓNA MESTA ZVOLEN NA GRAFICKÝCH DIELACH N. W. LINCKA Z ČIAS RÁKOCIHO POVSTANIA (1708 – 1711)

Peter Pišút*, Juraj Procházka*

* Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, Katedra fyzickej geografie a geoekológie, Ilkovičova 6, 842 15 Bratislava 4, peter.pisut@uniba.sk, juraj.prochazka@uniba.sk

Riverscape of the Zvolen town on graphic works of N. W. Linck from the times of F. Rákóczi rebellion (1708 – 1711)

This paper examines two historical maps and a veduta from the Austrian National Archives (Kriegsarchiv) which depict the town and castle of Zvolen (Central Slovakia). They were made by the Imperial Habsburg army officer and surveyor Norbert Wenzel von Linck during the time of the F. Rákóczy uprising in historical Hungary. Although these iconographic sources originated in the same time and are closely related to each other, they have never been analysed simultaneously. This study focuses on the detailed analysis of the abovementioned works, also based on the map's projection into the current S-JTSK datum. As a result, the content and topographical accuracy of the maps can be better assessed as well. The main function of these works was to provide an accurate picture of local defences. They originated sometime between late 1708 and 1711, when N. W. Linck commanded the imperial garrison at Zvolen in the office rank of captain. The maps depict many precious details of disappeared fortifications of both the town and castle, such as ramparts, moats, towers, gateways and cannon bastions. They also include important details of the alluvial riverine landscape as well. A good example is a former relict lake (used as a fishpond) showing the possible location of the Slatina River channel prior to 1676.

Key words: historical maps, veduta, defences, bastion, alluvium, pond, Slatina river, Zvolen town

ÚVOD

Zo starších vedút a pohľadov na mesto Zvolen, Pustý hrad a nový zvolenský zámok sú kľúčové dve veduty J. Willenberga z roku 1599 (č. 1 a 2 v zozname máp a vedút) a veduta G. Bouttatsa (č. 3). Tieto tri pohľady sú neoceniteľným zdrojom informácií o podobe mesta Zvolen a jeho okolia, starého zvolenského hradu, ako aj o vývoji opevnenia mesta i hradu. Ako také boli už viackrát analyzované a ich reprodukcie bývajú prílohou rôznych publikácií. Určitý, i keď značne zjednodušený obraz podáva aj veduta J. Nypoorta z roku 1686 (č. 4). Okrem nich sa však v odbornej literatúre objavuje aj plán pôdorysu opevnenia mesta a zámku, ktorého reprodukciu publikovali nedávno napr. Beljak et al. (2015, p. 62). Kolekciu ikonografických prameňov ešte dopĺňa aj menej známa zaujímavá veduta – pohľad na zvolenský zámok z juhu (Beljak et al. 2015, p. 59). Jej čiernobielu verziu z Archívu pamiatkového ústavu v Budapešti publikoval už Hanuliak (2008, p. 148). Plán i veduta sú datované do 17. storočia.

Obe diela sú uložené v Rakúskom štátnom archíve vo Viedni, konkrétne vo Vojenskom archíve (*Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv Wien*). Súčasťou ich spisovej zložky je aj ďalší doposiaľ málo známy plán – detail pôdorysu opevnenia zvolenského zámku. Všetky grafické diela spolu úzko súvisia, vznikli v rovnakom čase a majú spoločného autora. Bol ním dôstojník cisárskej armády Norbert Wenzel von Linck (ďalej N. W. Linck). Náplňou tohto príspevku je detailná analýza

uvedených dvoch plánov a veduty s cieľom upozorniť na doteraz neznáme skutočnosti a súvislosti. Tieto ikonografické pramene sú totiž dôležitým medzičlánkom nielen v poznaní stavebného vývoja hradu aj mesta Zvolen, ale aj riečnej krajiny pri sútoku Slatiny a Hrona začiatkom 18. storočia a jej zázemia. Myslíme ním najmä staršie – pleistocénne – riečne terasy, na ktorých vzniklo mesto Zvolen (stredná terasa), resp. aj zvolenský zámok (= hradné návršie vo forme obtočníka ako zvyšku vysokej, geologicky najstaršej terasy; cf. Zachar 2009).

METODIKA

Pri komplexnej analýze aj najmenších detailov bolo po archívnom štúdiu grafických diel ďalším pracovným krokom zhotovenie ich digitálnych kópií (naskenovanie vo formáte TIFF, rozlíšenie 600 DPI). Na presnú lokalizáciu záujmových objektov a posúdenie presnosti sme pôdorysné mapy, resp. plány následne v prostredí ArcGIS transformovali do súradnicového systému S-JTSK. Ako podklad pre transformáciu sme použili pomerne veľmi presnú katastrálnu mapu (ďalej KM) Zvolena z roku 1860 (č. 14 v zozname), už predtým georeferencovanú so zvyškovou strednou kvadratickou chybou transformácie v rozsahu 0,02 až 3,29 m polynomicou transformáciou 1. rádu (na štyri rohy listov). KM je najvhodnejším podkladom pre georeferencovanie, lebo v čase jej vyhotovenia ešte existovala prevažná časť úsekov mestského opevnenia aj s jednotlivými baštami. Výsledky transformácie komentujeme v ďalšom texte.

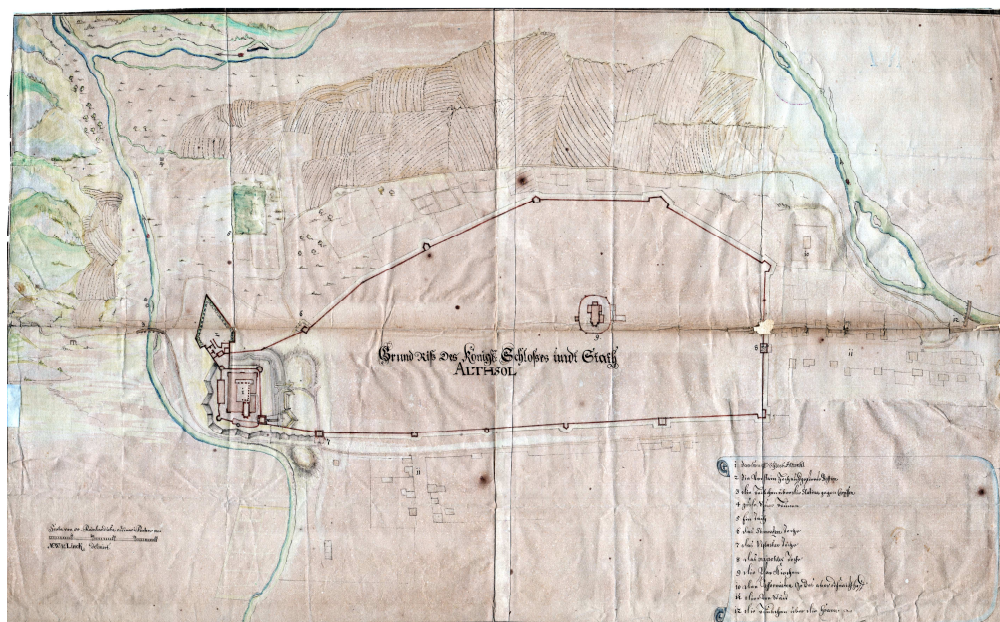
VÝSLEDKY – ANALÝZA A INTERPRETÁCIA ÚDAJOV GRAFICKÝCH PRAMENOV

Pôdorys kráľovského mesta Zvolen (Linck č. 1)

Prvou mapou je „*Pôdorys kráľovského hradu a mesta Zvolen*“ (č. 5 v zozname). V centre mapy je pôdorys mesta Zvolen a zámku, vyznačený obvodom hradieb i s presnou polohou aj tvarom jednotlivých bášť a vstupných brán (obr. 1). V pravom dolnom rohu mapy sú vysvetlivky v podobe 12 bodov. Uprostred námestia je detailne znázornený pôdorys vtedajších objektov mestskej citadely – farského kostola (č. 9 – *die Pfar Kirchen*) a príslušných objektov, obkolesených múrom. Pod č. 11 sú naznačené aj predmestia pred Bystrickou bránou (8 – *das Neusohler Tohr*) a ďalšie predmestie smerom na Môtovú. Detailný je aj pôdorys opevnenia hradu a hlavného delostreleckého bastiónu (obr. 6). Mapa ukazuje tiež riečne mosty cez Hron (č. 12) a Slatinu smerom na Krupinu (3 – *die Bruckchen über die Slatina gegen Carpfen*). V extraviláne mesta mapa zachytáva aj ďalšie detaily, ako cintorín na Harajchu, jazero (č. 5), dve studne pri Slatine (napr. č. 4) či šibenicu pri ceste na Krupinu.

Na východe (= vrch mapy) sú zakreslené záhrady a oráčiny mesta až po sútok Slatiny a Hrona. Časť toku Hrona je odrezaná rámom mapy, zachytené sú však aj dva ostrovy. Mapa má v ľavom dolnom rohu grafickú mierku 50 rýnskych prútov. Pri nej je aj autorstvo: mapu nakreslil N. W. v. Linck (*N. W. v. Linck delinirt*). Na rube mapy je datovanie – rok 1711 (Ao 1711).

Mapa je cenným zdrojom informácií o obrannom systéme Zvolena, pretože ukazuje definitívny stav opevnenia mesta po jeho dobudovaní a prepojení s hradom. Vidíme presnú polohu a pôdorysný tvar nielen hlavných troch mestských brán, ale aj ďalších 9 bášť mestského opevnenia.

Obr. 1. Pôdorys kráľovského hradu a mesta Zvolen, Linck č. 1 (č. 5 v zozname máp)

Linckova mapa navyiac pomerne detailne zachytáva aj *mestskú priekopu*. Tá sa tesne primkýnala k hradbám a mala všade rovnakú šírku 7 – 8 m. Priekopa súvisle lemovala takmer celý obvod mesta od Krupinskej po Môťovskú bránu v celkovej dĺžke 1,7 km. Menšie bašty obopínala poloblúkom, štyri väčšie bašty na severnom úseku hradieb kopírovala lomeným priebehom. Priekopa spolu s dreveným plotom a neskôr palisádami (*munitiones schranki*) sú vôbec najstaršími historicky doloženými prvkami mestského opevnenia. Prvýkrát sa ako *fossatum civitatis* spomína už v roku 1465 v predmestí pri hronskom moste. V účtoch z nasledujúcich rokov sú zmienky o jej čistení od nánosov (Ragač 2007). Postupne priekopa obopínala čoraz väčšiu časť obvodu mesta. V 19. storočí do nej ústil aj jeden zo starých kanálov mesta (Bánik 1891, p. 36).

So stavbou kamenných mestských hradieb začali Zvolenčania už v roku 1590 (Zrebený 1976, pp. 117 – 118). Stavebné práce odštartovali opevňovaním exponovanej východnej časti obvodu námestia, vznikla však už aj drevená brána na západnej strane, opevnenej stále len palisádou (Miklešová et al. 2006). Najstarší vek východnej strany opevnenia mesta nepriamo potvrdzuje aj označenie Môťovskej brány ako „Stará brána“ (*18. Porta uechia*) na vedute G. Bouttatsa z roku 1676. Miklešová et al. (2006) uvádzajú, že podľa Willenbergových kresieb malo mesto už koncom 16. storočia vybudovaný dôkladný fortifikačný systém s bránami a mohutnými nárožnými baštami na severnom úseku. V skutočnosti chránil mesto hlavne pred náhlymi prepadmi mobilných jazdných jednotiek (napr. Osmanov v roku 1588 – Kopčan a Krajčovičová 1983). Pri systematickom obliehaní však bolo mesto stále pomerne zraniteľné; do popredia sa vtedy dostávalo bojové odhodlanie obrancov v kontexte celkovej vojensko-strategickej situácie. Napr. v roku 1605 obliehal mesto a hrad pomerne malý počet Bočkajových hajdúchov, po čase sa však obrancovia vzdali (Nagy a Turóci 2017).

V polovici 16. storočia malo mesto štyri brány na štyroch uliciach (cf. Ragač 2007). Hlavné prejazdne brány však boli tri: Hronská (tiež Bystrická alebo Horná brána), Môťovská (alias Vigľašská) a Krupinská brána (alternatívne tiež Štiavnická, Dolná, Ostrolúcka či Ľudove aj Medokýšska brána). Štvrtá drevená brána sa nachádzala na východnej strane opevnenia. Je zrejme totožná s „Malou bránkou“ (16. *Porta picciola*), ktorou je na Bouttatsovej rytine (1676) označená bašta severne od Môťovskej brány (obr. 11). Ako „Nová brána“ je na uvedenej vedute označená aj bašta južne od SV nárožného mestského bastiónu. Okrem nich už v roku 1553 existovala aj bránka na západnej strane pri farskej záhrade, známa ako *Fortña*, podľa ktorej bola pomenovaná aj rovnomenná ulička (Čatayová 2007). Uvedené menšie bránky mohli byť zamýšľané ako výpadové, zrejme však slúžili hlavne na praktickejšie spojenie so záhradami a predmestiami za hradbami. Koncom 17. storočia bolo podľa týchto údajov teda v opevnení celkove až šesť priechodov. Linckova mapa však ukazuje aj v roku 1711 jednoznačne len tri dôležité brány, ktoré boli hlavnými vstupmi do mesta.

Posledná fáza budovania opevnenia mesta sa realizovala v druhej polovici 17. storočia pod vedením talianskeho majstra Andreja di Pauliho. V rokoch 1652 – 1655 sa na stavbu zvolenských hradieb robili aj finančné zbierky v niektorých stolicích, ba v roku 1665 mesto dostalo od zemepána aj snemovnú taxu 600 zlatých (Bánik 1867). Po dobudovaní mal hradobný múr z lomového kameňa v nadzákladovej časti šírku cca 105 – 110 cm. Z vnútornej strany po obvode hradieb obiehala drevená ochodza, z ktorej sa obsluhovali strieľne (Miklešová et al. 2006). Bašty boli dvojpodlažné s otvoreným tylom. V spodnom podlaží boli delové batérie, vrchné malo strieľne pre strelcov a bolo prepojené s ochodzou (Miňo 2011).

Po konsolidácii vnútroštátnych pomerov v 18. storočí a v súvislosti s rozširovaním mesta začali postupne mestské opevnenie búrať. V roku 1860 (KM, č. 14) už tri hlavné brány neexistovali, hradby však ešte boli zachované takmer v pôvodnom rozsahu. Ich likvidácia potom značne pokročila v 20. storočí a dnes sa z nich zachovali len krátke úseky.

Priemet kartografického diela do súčasnej situácie

Linckovu mapu sme georeferencovali do podkladu KM z roku 1860 alternatívne – ako celok i samostatne detailný výrez zámku. Mapu ako celok sme transformovali polynomicou transformáciou 2. stupňa pomocou spolu 14 identických bodov s pomerne malou výslednou chybou transformácie RMSE = 3,74756 m. Základom lícovacích bodov boli bašty mestského opevnenia. Po transformácii možno konštatovať nasledovné:

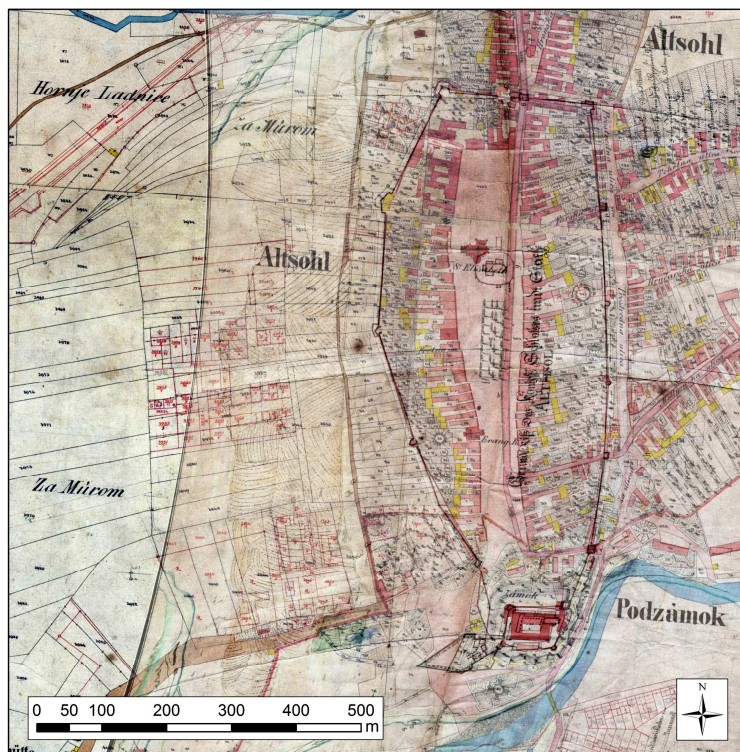
- najdôkladnejšie autor zameral práve obvod hradieb s jednotlivými baštami. Je to pochopiteľné, keďže hlavným dôvodom zhotovenia mapy bolo predovšetkým zdokumentovať aktuálny stav fortifikácií;

- opevnený areál mestského kostola je pre zmenu posunutý o 41 m na JV, čo naznačuje, že autor jeho polohu na námestí zrejme zameral len jednoduchým odmeraním vzdialenosti od niektorej brány alebo hradieb;

- medzi Krupinskou bránou a bastiónom je nesúlad v priebehu hradieb. U Lincka je múr zalomený omylom smerom k hradu, na opačnú stranu ako v skutočnosti;

- koryto rieky Slatina je neprirodzene úzke, 2 – 3-krát užšie ako v roku 1860. Vysvetlenie tohto rozdielu prípadným rozšírením koryta počas 18. a 19. storočia

v dôsledku krajinných alebo klimatických zmien je málo pravdepodobné. Možnou príčinou je opäť náčrt „od oka“ bez podrobnejšieho zamerania brehov toku.

Obr. 2. Priemet Linckovej mapy do podkladu katastrálnej mapy Zvolena z roku 1860 (č. 14 v zozname)

Detail hradného pahorku so zámkom bolo možné transformovať s $RMSE = 2,0585$ m polynomicou transformáciou 2. rádu. Lícovacími bodmi boli rohové bašty, brány mesta i hradu. Ukazuje sa, že v tomto prípade i v prípade celej mapy je najmenej presný náčrt delostreleckého bastiónu. Jeho nárožia sú vo výreze posunuté o 14 – 20 m voči skutočnosti; v prípade celej georeferencovanej mapy je hrot bastiónu posunutý dokonca až o 46 m oproti realite. Je tak pravdepodobné, že práve polohu bastiónu autor dokreslil bez dôkladnejšieho merania (uhly a vzdialenosti).

Opevnenie farského kostola

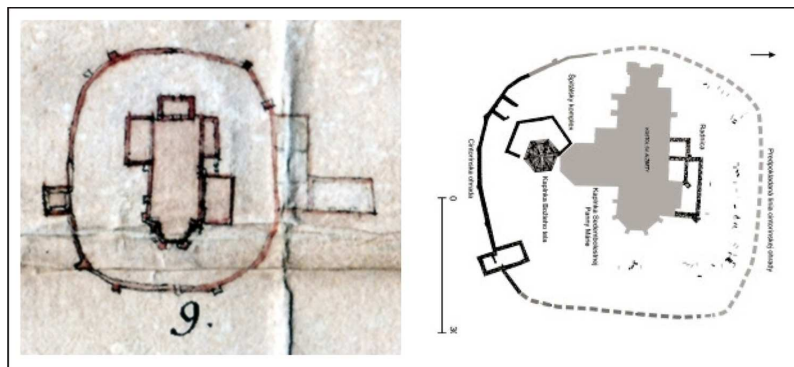
V strede zvolenského námestia sa od stredoveku nachádzal ohradený areál, ktorého ústrednou stavbou bol *farský Kostol sv. Alžbety Uhorskej* z 13. storočia. Priestor okolo kostola bol zároveň vysväteným miestom – cintorinom. Pre nedostatok miesta na pochovávanie postavili južne od kostola v 14. storočí *karner* – Kaplnku Božieho tela. *Kamenné opevnenie* okolo kostola postavili až koncom 15. storočia (Beljak 2008 in Miňo 2011). Hrúbka nadzemnej časti hradby obvodového múru bola 85 – 90 cm (= len o niečo menšia, ako mestských hradieb) a archeologickým výskumom sa zistili aj zvyšky oporných pilierov. Do opevneného areálu sa vchádzalo

dzalo dvojpodlažnou vstupnou bránou. Pred bránou boli objavené časti hrotitej priekopy vo funkcii vlčej jamy, ktorá potvrdila obrannú funkciu celého komplexu. V rokoch 1781 – 1804 bol objekt brány už spustnutý a slúžil ako byt zvonára (Hanuliak 2008).

Okolo roku 1500 pristavili k severnej stene kostola budovu mestskej *radnice* a prepojili ju s loďou kostola. Počas osmanského nebezpečenstva sa kostol stal jedným zo strategických bodov obrany mesta. V rokoch 1548 – 1551 postavili súčasnú mohutnú *kostolnú vežu*, ktorá plnila aj strážnu a signalizačnú funkciu. Na sklonku stredoveku vznikol pri kaplnke *špitál*, ktorý v roku 1590 pozostával z dvoch miestností. V roku 1609 bol celý komplex kostola a ohradeného areálu vyrabovaný a vypálený. Koncom 17. storočia špitálsky komplex zbúrali a na jeho mieste postavili bočnú kaplnku farského kostola. Napokon v roku 1882 asanovali aj Zvolenskú radnicu (Beljak et al. 2015, pp. 64 – 65).

Celý opevnený areál v centre mesta s funkciou mestskej citadely a refúgia pre mešťanov v čase nebezpečenstva vlastne dokumentuje najstaršiu vývojovú fázu obranných objektov stredoslovenských miest, spočívajúcu v kamennom opevnení sakrálného objektu s prvkami aktívnej obrany v podobe veže (cf. Miňo 2011). Ekvivalenty opevnených kostolov, čiastočne alebo úplne zachovaných, nachádzame aj v dedinských sídlach regiónu, napr. v Sliači (kostol Sv. Mikuláša), v Zolnej (Sv. Matúš) či v Čeríne (Sv. Martin).

Opevnenie okolo farského kostola vidno ešte na mape z roku 1753 (č. 12; Maliňiak 2005), kde má pôdorysný tvar štvorca. Zdá sa však, že vernejšie ho znázorňuje práve Linckova mapa č. 1. Pod číslom 9 totiž ukazuje kamenné opevnenie oválneho pôdorysu s náznakmi najmenej ôsmich pilierov po obvode, čo dobre zodpovedá výsledkom archeologického aj geofyzikálneho prieskumu (Beljak et al. 2015 a Hanuliak 2008). Na južnej strane sa k múru primkyna objekt štvorcového pôdorysu vstupnej brány. Tá však pokračovala aj dovnútra opevnenia; buď je v tomto prípade Linckov náčrt zjednodušený, alebo časť objektu v roku 1711 už nejestvovala. Na severnej strane kostola je obdĺžnikový pôdorys budovy radnice. Na južnej strane kostola jednoznačne absentuje bočná kaplnka, zato však je tu zakreslený obdĺžnikový objekt na južnej strane kostola smerom k jeho vchodu. Vyvstáva otázka, či v skutočnosti nejde o pôvodný objekt špitála, ktorý vtedy stále stál, zatiaľ čo bočná kaplnka ešte nie. Zaujímavosťou náčrtu sú napokon aj objekty pristavané zo severnej strany opevnenia areálu (obr. 3).

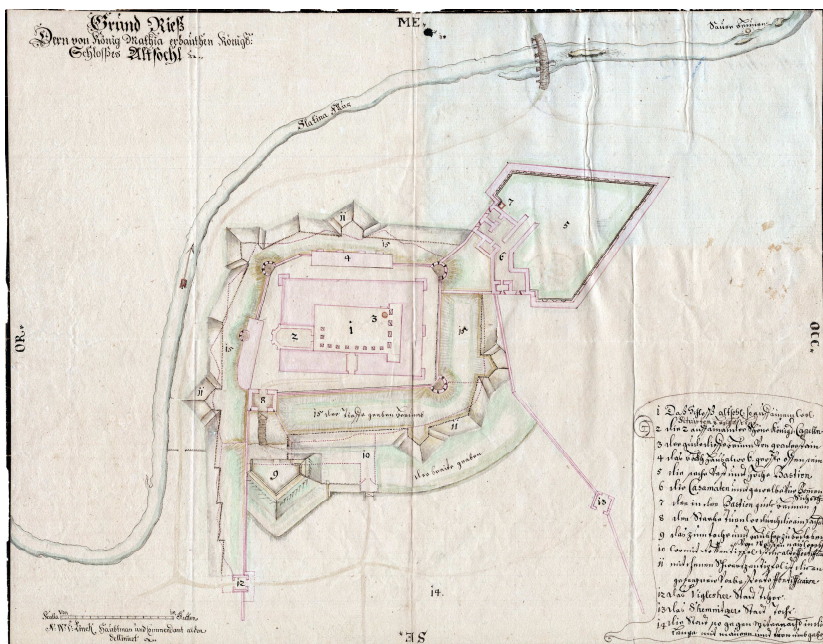

Obr. 3. Detailný pohľad na opevnenie farského kostola na mape v. Lincka a situácia podľa výsledkov archeologického výskumu (Beljak et al. 2015)

Poznámka: sever je vpravo.

Pôdorys kráľovského zámku (Linck č. 2)

Ďalším plánom, resp. mapou veľkej mierky, priamo nadväzujúcim na predchádzajúcu mapu je „Pôdorys kráľovského hradu Zvolen, ktorý postavil kráľ Matej“ (č. 6 v zozname). V skutočnosti základ nového zvolenského zámku vybudoval kráľ Ľudovít Veľký v rokoch 1370 – 1380 (Menclová 1954). Plán znázorňuje pôdorys hradu a príľahlej časti mestského opevnenia s najbližšími bránami, ako aj tok riečky Slatina. Ide vlastne o zväčšený a podrobnejší detail plánu č. 1. Význam jednotlivých objektov vysvetľujú 14-bodové vysvetlivky (vpravo dole). Aj tu je grafická mierka v prútoch. Pod ňou je poznámka, že plán nakreslil N. W. v. Linck, kapitán a tunajší veliteľ (N: W: v: Linck, Hauptman und Commendant alda delliniert). Je to dôležitá informácia. Norbert von Linck bol teda nielen kartografom – vojenským inžinierom, ale aj veliteľom tunajšej cisárskej posádky v hodnosti kapitána.

Obr. 4. Pôdorys kráľovského hradu Zvolen, druhý plán Lincka (celkový pohľad; č. 6 v zozname)

Porovnanie detailného pôdorysu opevnenia zvolenského hradu s predchádzajúcou mapou ukazuje nápadné rozdiely, najmä v charaktere vonkajšieho opevnenia a svahov hradnej vyvýšeniny. Ide hlavne o vylepšenie, spočívajúce v terasovaní svahu hradného návršia a jeho rozčlenenie v podobe 5 päťbokých bastiónovitých výstupkov, zrejme pre kanóny, čím by vzniklo modernizované vonkajšie opevnenie vo forme krátkeho glacis. Vyplýva to z poznámok č. 10 a 11. Podľa nich červenou bodkovanou čiarou autor zakreslil staré opevnenie, zatiaľ čo čiernou „začaté vylepšené opevnenie“ (... *angefangene Verbesserte Fortification*). Hoci to plán výslovne neuvádza, je zrejme, že tento náčrt je teda vlastne projektom na aktuálnu úpravu fortifikačného systému hradu. Z porovnania s mladšími mapami však zároveň vy-

plyva, že ako celok sa tieto stavebné úpravy napokon nezrealizovali. Plán zámku bude predmetom detailnejšej analýzy v samostatnom príspevku.

Pohľad na kráľovský hrad (Linck kresba č. 3)

Podrobný pôdorys zvolenského hradu a jeho opevnenia doplnil N. V. Linck nakoniec aj názornou vedutou. Ide o pohľad na zvolenský zámok z ľavého brehu Slatiny oproti mostu cez rieku (obr. 5). Kolorovaná veduta má titul „*Pohľad na kráľovský zámok Zvolen od západu slnka*“ (č. 7 v zozname). Centrálnej časti pohľadu dominuje delostrelecký bastión aj s dvomi kanónmi. Pravú polovicu zaberá zámok s baštami (jeho južné krídlo), vľavo v pozadí je časť západného úseku opevnenia mesta s Krupinskou bránou a ďalšou – podnes zachovanou – baštou severne od nej. Pohľad dobre dopĺňa, resp. potvrdzuje viaceré údaje z predchádzajúceho plánu (časť III.). Okrem toho prináša aj niektoré ďalšie cenné detaily. Aj táto veduta je signovaná (latinsky) v ľavom dolnom rohu (*de Linck delineavit*).

Obr. 5. Pohľad na zvolenský zámok a západnú časť mestských hradieb z ľavého brehu Slatiny (Linck č. 3)

Veduta je v detailoch topograficky presná. V skutočnosti ale vznikla ako montáž čiastkových pohľadov z troch rôznych miest:

- južný trakt renesančného zámku je kreslený z juhu, zrejme z ľavého brehu Slatiny (šípka č. 1 na obr. 6);

- delostrelecký bastión, ale aj budovy kapitánskeho domu kreslil Linck už z pravého brehu rieky, z juhozápadozápadného smeru z lúk pri Slatine oproti bastiónu, takže dominuje jeho juhozápadný bok a šija bastiónu so strieľňami smerom na Slatinu je ním zakrytá (šípka č. 2);

– západný úsek mestského opevnenia je kreslený z bodu asi o dvesto metrov severnejšie, približne od jazera oproti Krupinskej bráne (šípka č. 3). Vidno na ňom totiž aj časť bastiónu zo 17. storočia pred vstupnou bránou do hradu, ktorý by bol zo smeru 2 zakrytý hlavným delostreleckým bastiónom.

Obr. 6. Detail zvolenského zámku a príľahlej časti opevnenia mesta s Krupinskou (č. 6) a Môtovskou (č. 7) bránou na mape Lincka č. 1.

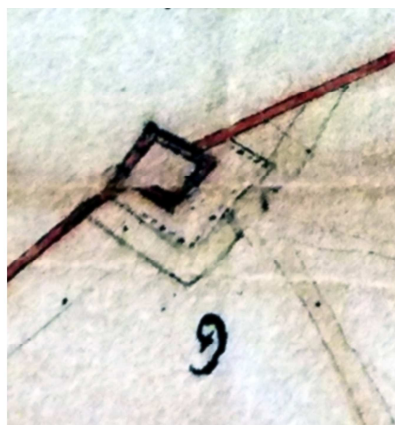
Do mapy sú dokreslené smery troch hlavných pohľadov, na základe ktorých vznikla Linckova veduta (obr. 5).

Takýto postup kresby vedút pred obdobím axonomicky exaktných pohľadov na mestá a hrady typu „*veduta esatta*“ (18. storočie, cf. Gaspar van Wittel, Hendrik Frans van Lindt a iní) bol v 16. a 17. storočí bežný. Autori vedút kreslili jednotlivé architektúry a menšie celky z rôznych stanovíšť a samostatné náčrty potom spájali. Dobrým príkladom je pohľad na Bratislavu od Georga Hoefnagela z druhej polovice 16. storočia (Fiala 1968).

Opevnenie Krupinskej brány

Pôdorys mesta Zvolena a hradu (Linck, č. 1), ako aj pohľad na hrad (Linck, č. 3) ukazujú zaujímavý, doposiaľ nekomentovaný detail, týkajúci sa opevnenia jednej z troch hlavných brán mesta. Pred Krupinskou bránou – ktorá je u Lincka označená ako Štiavnická (č. 6 – *das Schemnitzer Tochr*) – sa totiž nachádzal štvorcový zemný násyp s palisádou (obr. 7). Zrejme najrýchlejším spôsobom rýchleho

prieniku do mesta v 17. – 18. storočí bolo rozstrieľanie niektorej z prejazdnych brán paľbou z kanónov, čomu mal práve zabrániť predstavený val. Na ceste pred ním bola okrem toho závoja. Detailný nákres ukazuje i takú podrobnosť, že závo-rou bola vlastne ihličnatá žrdovina s pahýľmi odrezaných konárov. Ideálny na to bol napr. smrek.

Obr. 7. Zemné opevnenie Krupinskej brány

Vľavo detail na vedute Lincka č. 3. Prístup k bráne chráni závoja z guľatiny. V pozadí vľavo Môťovská brána (zadný trakt), vpravo teleso bastiónu zo 17. storočia pred vstupnou hradnou bránou, vybaveného „hrotmi“ proti útoku hradbovými rebríkmi. Vpravo Krupinská brána v pôdoryse na Linckovom pláne č. 1.

Pohľad na západnú časť mestského opevnenia a Krupinskú bránou na vedute Lincka s všeobecným popisom, ktorý poskytol M. Šimkovic, bol pred časom zverejnený (Mojžišová 2016). Podobný pohľad uverejnili Beljak et al. (2015), avšak s mylnými informáciami, že ide o *Môťovskú* bránu mestského opevnenia na kresbe zo 17. storočia.

Na rozdiel od severných bášť mestského opevnenia Krupinská i Môťovská brána výškou výrazne presahovali hradbový múr. Plány Lincka č. 1 aj 2 okrem toho naznačujú, že Krupinská brána mohla byť ako jediná z mestských bášť vzhľadom na hradbový múr orientovaná šikmo. Ak je nákres v tomto detaile hodnoverný, mohlo ísť o relikť staršej etapy vývoja opevnenia, keď od tejto brány nesmeroval drevený plot, resp. (plánovaný) múr smerom na juh, k delostreleckému bastiónu, ale viac na východ, napr. k opevneniu hradu. V roku 1667 definitívne prepojili mestské hradby s opevnením zámku do jedného funkčného celku (Bánik 1891, pp. 12 a 16).

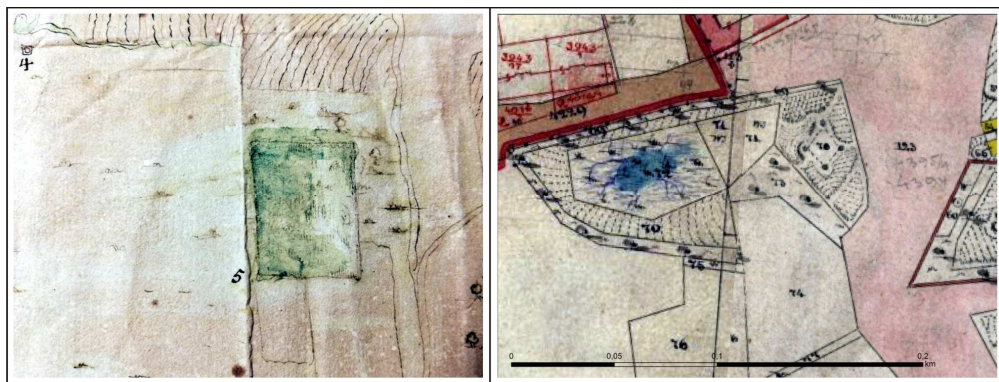
Jazero – rybník a močiar na alúviu Slatiny

Na Linckovom pláne č. 1 je západne od delostreleckého bastiónu a Krupinskej brány pod poznámkou č. 5 zakreslená vodná plocha s označením „Rybník“ („*ein Teich*“). Terénna forma je vyfarbená sivozelenou farbou a evidentne antropogénne upravená, lebo má pôdorysný tvar obdĺžnika s neprirodzene rovnými brehmi (obr. 8). Aj na mape zvolenského majetku Štefana Esterháziho, ktorá zachytáva stav okolo roku 1753 (Maliniak 2005; č. 12 v zozname) je znázornená v týchto miestach vodná plocha akoby porastená trstím.

Aký bol pôvod tohto jazera? V zásade sa črtajú tri hypotetické možnosti jeho vzniku: 1) ide o zvyšok materiállovej jamy po ťažbe zeminy na terénne úpravy hradného opevnenia, najskôr počas výstavby delostreleckého bastiónu okolo roku 1590; 2) jazero je upraveným zvyškom odstaveného koryta riečky Slatina a 3) kombinácia oboch možností.

V časoch vojen jazero, resp. neskôr močiar, tvorilo určitú prirodzenú prekážku na prístupe ku Krupinskej bráne mestského opevnenia. Stopy rybníkov na alúviu Slatiny ešte stredovekého pôvodu – miestny názov *Rybník* pri lokalite *Haputka*, resp. pri lovanovskom mlyne – spomína už Bánik (1891, pp. 74 a 81). O rybníku „pod Pustým hradom“ neďaleko riečky Slatina sa zmieňuje aj Ďurková (2008). Na alúviách sa ako rybníky spravidla využívali riečne jazerá odstavených ramien, čo je i prípad Bratislavy (cf. Ortvyay 1905). Okrem chovu rýb mohlo jazero v mierových časoch slúžiť aj na pasenie husí, kúpanie či napájanie dobytká, prípadne ako močidlo konope (to by však azda bolo dokladované toponymicky). Po zazemnení vodnej plochy zas mohol neskorší močiar poskytovať trstinu, vhodnú ako strešná krytina.

Najpresvedčivejším dôkazom toho, že vodná plocha bola skutočne rybníkom na príležitostný chov rýb pre potreby hradu, je však ďalšia mapa českého zememerača F. A. Dvořackého (č. 13 v zozname). Mapa, detailne znázorňujúca zvolenský zámok a jednotlivé objekty, i záhrady v jeho blízkosti na pozemkoch hradu, vznikla takmer určite v rovnakom čase ako mapa č. 12, v roku 1753. Na rozdiel od nej však tentoraz vodnú plochu pred bastiónom autor menovite charakterizoval aj vo vysvetlivkách mapy. Jazero je uvedené pod č. 25 s dôležitou poznámkou, že je to: „*Starý panský rybník, aktuálne kapustnica*“ (*Piscina antiqua Dominalis, actu Cauletum*). Táto cenná informácia ukazuje, že jazero pôvodne – prinajmenšom v 17. storočí, ba zrejme ešte aj začiatkom 18. storočia – naozaj využívali ako rybník na chov rýb. V polovici 18. storočia bolo však už len plytkým močiarom, ktorý začali zavážať a takto získané plochy využívať ako kapustné záhrady.

Obr. 8. Rybník (*Teich*)

Vľavo – na pláne Lincka (č. 1) v roku 1711, vpravo – tá istá vodná plocha o stopäťdesiat rokov neskôr ako močiar s trstou, obklopený záhradami v roku 1860 (KM, č. 12).

Zasýpanie sa však týkalo len najplytších úsekov brehov, o čom svedčia mladšie mapy. Utvar, hoci už v pokročilejšom stupni zazemnenia, totiž stále existoval aj o storočie neskôr. V roku 1860 to bolo podľa KM a pozemkovej knihy naďalej mo-

čaristé jazero porastené trstou (*Teich und Sumpf mit Rohrwuchs*) s rozmermi asi 70×40 m a plochou 694 štvorcových siah, t. j. 25 árov (0,25 ha). Okraj močiara bol pritom vzdialený len zhruba 100 m SZ od hrotu bastiónu. V súvislosti s rozvojom mesta však plytkú mokraď napokon celkom zasypali a na jej mieste zriadili tenisové kurty. V blízkosti pôvodnej cesty z mesta sú zakreslené i na pláne z roku 1949 (č. 15; in Kmeť 2006). Známe sú aj z historických fotografií, ba vidno ich ešte aj na mape z roku 1969 (č. 17 v zozname). Je paradoxom, že dnes sa na mieste bývalej priehlbne a vodnej plochy nachádza vyvýšená plošina, ktorá je definitívnym výsledkom navážok a úprav tunajšieho terénu (v súčasnosti park Ing. Š. Višňovského). Na antropogénnej terase, povrch ktorej je v súčasnosti asi meter a pol nad pôvodnou úrovňou alúvia Slatiny, je dnes umiestnená kópia pancierového vlna z čias Slovenského národného povstania.

O tom, že Slatina v minulosti tiekla na úseku poníže hradu severnejšie, bližšie k mestu a obmývala v určitých dobách južný okraj vyvýšenej pleistocénej terasy, niet pochýb. Svedčí o tom nielen nevýrazne polkruhovitý „záliv“ na jej okraji, ale stopy bývalého koryta sú ešte ešte sčasti zreteľné aj na niektorých starých fotografiách (obr. 9) či na historickej ortofotomape (č. 16). Okrem toho ich „zakonzervoval“ aj priebeh hranice medzi bývalým územím mesta a hradu (obr. 12). Meandrujúci tok rieky Slatiny tu upravovali v dvoch etapách. Prvý raz pri výstavbe železničnej trate Budapešť-Sálgotárján-Lučenec-Zvolen a ďalej na Kremnicu. V rámci týchto úprav pred rokom 1871 regulovali len vrcholovú časť meandra, ktorý obmýval zámok z východu. Druhá fáza regulácie potom prebehla pri výstavbe osobnej železničnej stanice po roku 1948. Slatina sa pripomenula v šesťdesiatych rokoch 20. storočia, keď bola novovybudovaná stanica (v roku 1959) úplne zaplavená počas povodne.

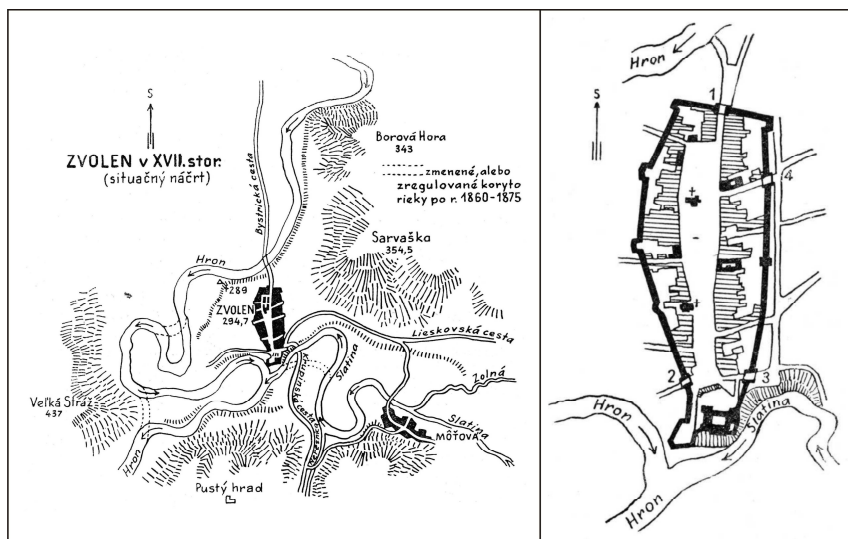

Obr. 9. Pohľad na ešte nezastavanú časť alúvia Slatiny južne od Mestského reálneho gymnázia pred 2. svetovou vojnou

Zdroj: Lesnícke a drevárske múzeum, Zvolen.

V predpolí bastiónu smerom k Jurkovičovým domom sú zreteľné zvyšky depresii zaniknutého koryta Slatiny; jeho hranu indikuje aj nesúvislá línia drevín. V popredí zvyšok meandra Slatiny, sčasti zasypaného pri stavbe železnice.

V tejto súvislosti sa objavil extrémny názor, podľa ktorého sa ešte v 17. storočí sútok Slatiny a Hrona nenachádzal v dnešných miestach pod vrchom Veľká Stráž, ale pri zvolenskom zámočkom bastióne. Tok Hrona sa mal teda pri dnešnom „Balkáne“ obrátiť do protiprúdu Slatiny a tiecť smerom na východ, k Zvolenu. Pri zámočkom bastióne sa mal opäť oblúkom stočiť späť a prijať Slatinu (obr. 10). Základom týchto predstáv je situačný náčrt „ZVOLEN v XVII. storočí“ od Slosiarika (1959). Podľa neho došlo k zmenám koryta Hrona, ktorých výsledkom je súčasný stav, až v 17. storočí. Po starom koryte mal neskôr ostať slepý meander západne od bašty zvolenského zámku, tam, „kde sú teraz tenisové ihriská“, ktorý zasypávali až po roku 1920 (Slosiarik, 1959, p. 66). Názor Slosiarika bol odvtedy viackrát nekriticky prebratý (napr. Miklešová et al. 2006).

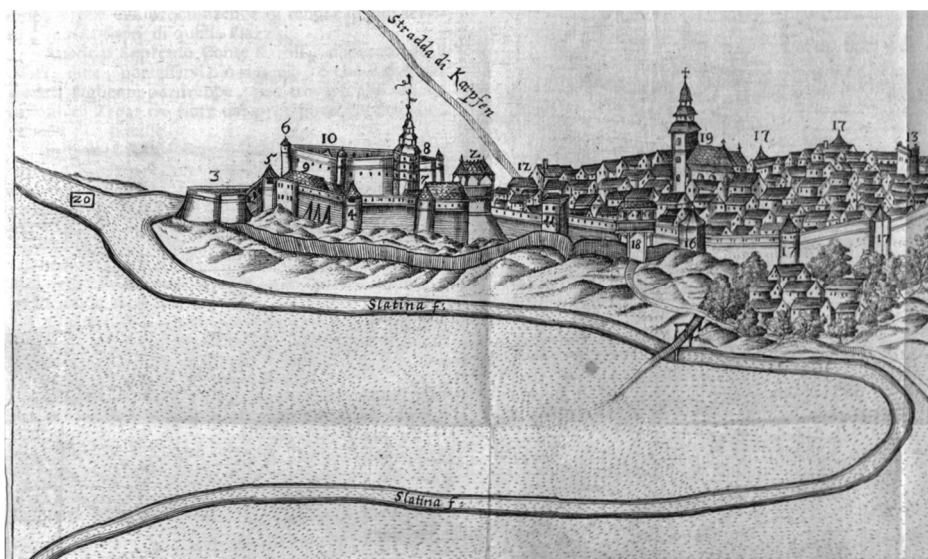

Obr. 10. Rekonštrukcia hydrografickej situácie na sútoku Hrona a Slatiny podľa J. Slosiarika v 17. storočí (1959, p. 66 a 67)

Hypotetický tok meandrujúceho Hrona „do protismeru“ toku Slatiny so sútokom oboch riek pod Zvolenským zámkom.

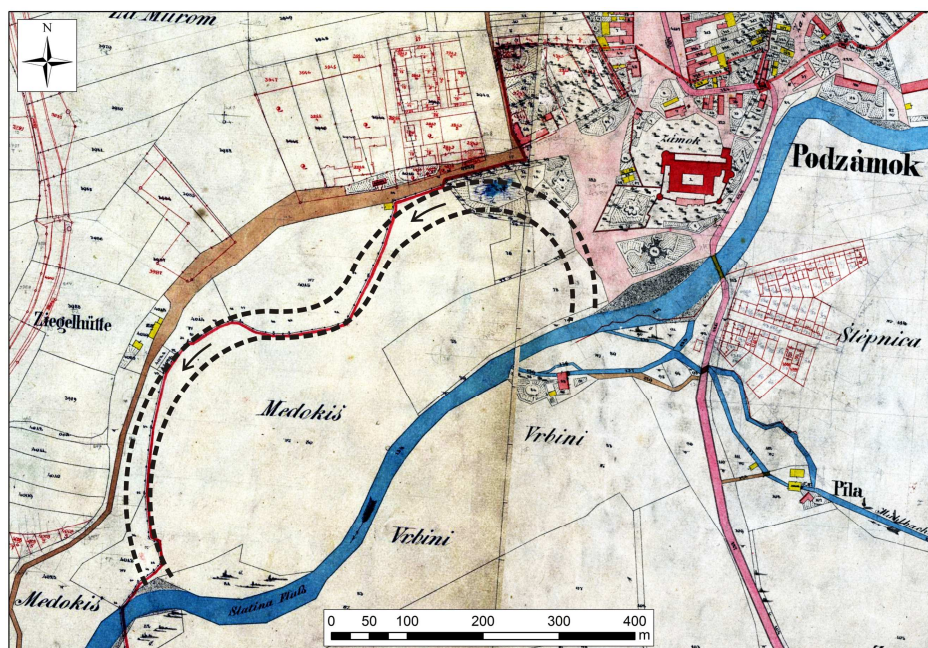
Uvedená hypotetická rekonštrukcia mohla vychádzať len z interpretácie nákresu na rytine G. Bouttatsa (1676). Na faktograficky inak veľmi hodnovernej vedeť sa Hron skutočne spája so Slatinou tesne pri delostreleckom bastióne zámku (obr. 11). V tomto prípade však máttuce zjednodušenie vzniklo tým, že tok Hrona autor vedutý náročky „skryl“ za budovy mesta, čo následne determinovalo aj polohu sútoku oboch riek (pozn. č. 20 – *Congiontione delli 2 fiumi*). V skutočnosti najmladšie holocénné alúviá oboch riek boli geologickým vývojom neprekonateľne oddelené práve telesom zvolenskej terasy, vyvýšenej nad alúviom Slatiny v priemere o 5 – 8 m. Táto pleistocénna terasa je v západnej časti mierne narušená len „sedlom“, oddelujúcim priestor dnešnej Technickej univerzity od sídliska Balkán. Uvedená zníženie je však sčasti jednoznačne umelého, antropického pôvodu, o čom svedčia aj fotografie výstavby cesty, ktorá ňou vedie. Možno síce bola založená na nevýraznej lineárnej predispozícii neznámeho pôvodu, rozhodne však nie je zvyškom bývalého koryta Hrona, aj vzhľadom na svoju príliš malú šírku. Okrem toho zákoni-

tosťami fluvialnej geomorfológie nie je možné vysvetliť, ako by sa mohol týmto smerom „prevaliť“ cez vyvýšené teleso terasy.

Obr. 11. Výrez z pohľadu na mesto Zvolen (G. Bouttats 1676)

Číslo 20 označuje ústie Slatiny do Hrona tesne pri bastióne (3). Č. 18 označuje Môt'ovskú bránu (*Porta vecchia*, „stará brána“), pod č. 16 je bašta s malou brámkou (*Porta picciola*).

Obr. 12. Rekonštrukcia toku riečky Slatina poniže zvolenského zámku pred rokom 1676 (trasa koryta čiarkovanou čiarou) vložená do situácie KM z roku 1860 (č. 14 v zozname)

Pre úplnosť ešte spomenieme hypotetickú možnosť prekopania umelého koryta Hrona smerom k zámku s cieľom prirodzeným spôsobom posilniť obranu mesta z tejto strany. O realizácii takéhoto aj na pracovné sily nákladného diela by sa však dozaista zachovali historické zápisy, je preto len veľmi málo pravdepodobné. Ani táto prirodzená prekážka by však zrejme nezaručovala mestu zvýšenú ochranu, keďže sa Hron, na rozdiel napr. od Váhu, dal na tomto úseku pomerne ľahko prebrodiť (čo platí hlavne pre ľahkú jazdu).

DISKUSIA

Pre pochopenie okolností vzniku študovaných grafických diel sa musíme vrátiť do čias povstania Františka II. Rákociho. Dňa 26. septembra 1703 obsadilo Zvolen povstalecké vojsko, lebo v tom čase nemal vojenskú posádku. Po porážke pri Levičiach sa však kuruci pred generálom Šlikom (Schlick), postupujúcim k banským mestám, rozutekali. Ten sa vzápätí utáboril pri Zvolene so šesťtisícovým vojskom a na hrade umiestnil cisársku posádku. Podcenil však nebezpečenstvo útoku na túto oblasť. A tak keď dňa 15. novembra vyrazil s oddielom 600 jazdcov do Banskej Bystrice, nečakane k Zvolenu pritiahol Mikuláš Berčeni s dvadsaťpäťtisícovým vojskom. Šlik tak ostal odrezaný od svojich hlavných síl vo Zvolene, ktorým velil Š. Forgáč. Po prvých bojových dotykoch došlo podľa starých zvykov z pohraničných bojov (Dangl a Kopčan 1995) k súboju dvoch veliteľov – 60-ročného protitureckého hrdinu Jána Boťána s vtedy ešte iba 25-ročným kuruckým dobrodruhom Očkajom. Duel však dopadol nerozhodne, lebo obaja pri ňom boli vážne zranení. Cisárski vojaci potom ustúpili do mesta. Povstalcov od hradieb zahnali paľbou z diel, tí však zapálili predmestia. Berčeni potom mesto obľahol. V ťažkej situácii sa napokon Forgáčovi o päť dní podarilo v noci z mesta s prevažnou časťou vojska uniknúť. Rozhnevaný Berčeni prikázal z pomsty mesto obsadiť. Za pomoci rebríkov sa to zakrátko jeho pešiakom podarilo a následne celé mesto vyrabovali. Samotný hrad však naďalej ostala brániť nemecká posádka. Aj toho sa však napokon Rákociovci dňa 8. decembra 1703 zmocnili (Menclová 1954, p. 55 a Nagy a Turóci 2017, p. 359). Posádke po dohode umožnili opustiť hrad aj so zraneným Boťanom, alebo sa pridať k povstalcom. Nasledujúcich päť rokov tak bol Zvolen súčasťou územia kontrolovaného vzbúrencami.

Po porážke kurucov pri Trenčíne 3. augusta 1708 ustupujúci povstalci Zvolen dňa 26. októbra 1708 vypálili, aby víťaznému vojsku znemožnili prezimovať v tomto strategickom mieste. Cisárski vojaci beztak mesto i hrad obsadili a tuhú zimu prečkali podľa M. Bela v pivniciach zbadačených mešťanov (Nagy a Turóci, 2017, p. 361).

A presne zo záveru tohto pohnutého obdobia pochádzajú aj diela N. W. Lincka. Zo signatúry na jeho plánoch vyplýva, že práve on bol vtedy veliteľom (*Commandant*) hradnej cisárskej posádky v hodnosti kapitána (*Hauptmann*) a zároveň kartografom, resp. mohol mať vzdelanie vojenského inžiniera. Primárnym cieľom jeho pôdorysných plánov bolo preto – podobne ako neskôr v prípade máp vojenských mapovaní (cf. Klein 2008) – posúdenie aktuálneho stavu a možností vojenskej obrany mesta a hradu, prípadne aj vypracovanie návrhov na zlepšenie obranyschopnosti Zvolena.

Ukazuje sa, že aj v prípade niektorých starších rukopisných máp, dokonca i zo 17. storočia, má zmysel pokúsiť sa aj o ich georeferencovanie do moderného súradnicového systému (napr. S-JTSK). Týmto spôsobom je možné efektívne odhaliť

nekonzistencie v polohovej presnosti máp či plánov a zistiť nielen to, ktorým časťami diela autor venoval najväčšiu pozornosť, ale aj poloha ktorých bola do mapy dokreslená bez presného zamerania, takpovediac „od oka“ (cf. Pišút et al. 2016 a Pišút a Procházka 2017). Poučná je aj detailná analýza máp Lincka; umožňuje tiež sčasti rekonštruovať jeho pracovný postup a časovú následnosť zhotovenia všetkých diel.

Kľúčovou z tohto pohľadu je *prvá mapa* (Linck č. 1), kde takmer všetky prvky opevnenia mesta (priebeh hradieb, poloha bást a brán) sú zakreslené polohopisne pomerne presne a s detailným pôdorysom (azda s výnimkou delostreleckého bastiónu). Vďaka mape sa dozvedáme aj o šírke a polohe mestskej priekopy. Výnimkou sú okrajové územia mapy, najmä tok Slatiny, ktorý do mapy autor evidentne zakreslil bez presného zamerania. Vzhľadom na zvolenú mierku mapy je pretiahnutý pôdorys mesta orientovaný po dĺžke podkladového papiera. Je preto možné, že aj koryto Hrona z technických dôvodov zakreslil zememerač o niečo bližšie k mestu, aby sa aspoň sčasti zmestilo do priestoru rámu mapy. Obranný význam mal z vojenského pohľadu aj opevnený areál okolo farského kostola. Zachytenie objektov v ňom a jeho blízkosti môžeme preto považovať za hodnoverné, polohu areálu v rámci námestia však autor zameral tiež len orientačne, takže areál ako celok je voči realite posunutý JV smerom. Podobne ako neskôr v čase 1. vojenského mapovania (rubrika *Wäßer*, „vody“; cf. Klein 2008) aj Linck venoval zvýšenú pozornosť zdrojom pitnej vody, kľúčovej pri zásobovaní ľudí a zvierat táboriacich alebo obliehaných vojsk („*dobré studne*“). Zakreslil nielen studne na hrade a bastióne, ale aj ďalšie na alúviu Slatiny (časť Podzámok). Zrejme práve tu na ľavom brehu Slatiny (miestna časť „*Medokiš*“) poniže bastiónu a pred Krupinskou bránou (obr. 12) táborilo v roku 1708 Šlikovo cisárske vojsko s množstvom koní.

Druhý plán – pôdorysný náčrt opevnenia hradu – je vlastne prehľadným jednoduchým projektom na modernizáciu opevnenia zámku. Zrejme práve na základe nedávnych skúseností z posledných bojov Linck navrhol vylepšenie hradného návršia. Projektovaná úprava mala asi najväčší zmysel na strane smerom k mestu, kde sa v tom čase ešte nachádzal starý renesančný val, už ale bez palisády. V roku 1713 sa však povstanie skončilo uzavretím mieru a plánované úpravy sa už nedokončili. Bezprostredným výsledkom posledných udalostí bolo zrejme len vybavenie bastiónu pred vstupnou bránou hrotmi proti lezeniu (obr. 4 a 7). Okrem uvedených nedostatkov však plán obsahuje cenné údaje o pôdorysoch dnes už zaniknutých objektov, hlavne oboch hradných bastiónov.

Súbor grafických diel N. W. Lincka napokon uzatvára graficky úhladná veduta, ktorá potvrdzuje a priestorovo vizualizuje informácie predchádzajúcich máp. Týkajú sa južného krídla zámku, delostreleckého bastiónu, západnej časti mestskeho opevnenia s Krupinskou bránou, mosta cez Slatinu a pod. Veduta vznikla ako kombinácia pohľadov z troch rôznych smerov z oboch brehov Slatiny (obr. 5).

Cisársku posádku po čase z mesta definitívne odvelili. Nasledujúcou stopou po N. W. Linckovi je mapa toku rieky Moravy, znázorňujúca projekt prepojenia riek Bečva a Odry umelým plavebným kanálom, ako aj splavnenia Moravy až po jej vtok do Devína (č. 8 v zozname). Dozvedáme sa z nej, že N. W. Linck už po svojom povýšení na majora (*Obrist Wachtmeister*, resp. hlavný strážmajster), teda v hodnosti štábného dôstojníka a vo funkcii veliteľa cisárskej posádky hraničnej pevnosti a súčasne kráľovského mesta Uherské Hradište prešiel s cisárskou komisiou v auguste 1719 tok rieky Moravy a nakreslil jej mapu. Komisia vznikla z iniciatívy cisára Karola VI. s cieľom podporiť obchod a plavbu na tejto rieke.

Ďalším dokladom aktivity Lincka je pohľad na mesto Jáger (*Eger*; č. 9 v zozname). Veduta nie je datovaná, vznikla ale iste po roku 1719, lebo je už signovaná *De Linck Obrister*. N. Lincka teda medzičasom povýšili do hodnosti plukovníka. Kolorovaný pohľad má v dolnej časti opis neúspešného obliehania Jágru osmanskou armádou v roku 1552.

Zrejme poslednými dielami N.W. Lincka sú napokon pôdorys a veduta kráľovského zámku a barokovej pevnosti Vyšehrad v pražskom Novom Meste. Datovaný pôdorys (č. 10 v zozname), ktorý vznikol v roku 1739, je v literatúre známy (cf. Hrdlička a Nechvátal 1999), keďže predstavuje dôležité ohnisko v mozaike poznatkov o stavebnom a fortifikačnom vývoji pražského Vyšehradu. V rovnakom čase zrejme vznikol aj dopĺňajúci nedatovaný pohľad na túto pevnosť z ľavého brehu Vltavy, zo šikmej vtáčej perspektívy (č. 11 v zozname).

ZÁVER

V príspevku analyzujeme dve mapy (resp. plány) a jednu vedutu mesta i zámku Zvolen. Uvedené diela nie sú v odbornej literatúre, ani časti verejnosti neznáme, veď ich faksimile boli už čiastočne publikované, ba i využité v historických a archeologických prácach (najmä na rekonštrukciu vývoja opevnenia mesta, polohy bášť a mestských brán). Opakujú sa však nepresnosti v ich datovaní a popise (cf. Beljak et al. 2015). Podobne sa zatiaľ nik nepokúsil ani o ich hlbšiu spoločnú analýzu týchto prameňov, napriek tomu, že ich v rovnakom čase zhotovil rovnaký autor, úzko teda spolu súvisia a ich informácie sa navzájom dopĺňajú.

Autorom spomínaných diel, uložených vo Vojenskom archíve vo Viedni, bol Norbert W. von Linck, dôstojník a zememerač rakúskej armády. Diela sme podrobili detailnej kartografickej a geografickej analýze, založenej aj na ich georeferencovaní do S-JTSK. V príspevku tiež osvetľujeme pohnútky vzniku týchto máp v kontexte občianskej vojny vo vtedajšom Uhorsku – v závere Rákociho povstania. Počas neho bol Zvolen päť rokov súčasťou povstalcami kontrolovaného územia. Tí v roku 1708 pri ústupe mesto vypálili a znovu sa doň vrátila cisárska vojenská posádka. Veliteľom hradu sa stal práve kapitán Linck. Za vznikom diel boli preto výsostne vojenské pohnútky, predovšetkým snaha zdokumentovať aktuálny stav fortifikácií a možnosti obrany mesta a zámku Zvolen ako významného strategického bodu, chrániaceho prístup k banským mestám. Zachytené sú nielen fortifikácie, ale aj ďalšie objekty, dôležité z hľadiska zásobovania vojsk (studne ako zdroje pitnej vody). V tomto zmysle je najmä prvá mapa už blízka konceptu neskoršieho 1. vojenského mapovania, ktoré malo aj popisnú časť. Druhá mapa veľkej mierky – detailný pôdorysný plán zámku – je v podstate však hlavne návrhom na opravu, resp. vylepšenie jeho opevnení, zrejme nedávno poškodených bojmi. Bonusovým dielom je napokon veduta – pohľad na Zvolenský hrad a časť opevnenia mesta z pravého brehu Slatiny. Podľa letopočtu na rube jednej z máp sú mapy datované do roku 1711. V skutočnosti je ale pravdepodobnejšie, že ich autor zhotovil už skôr, krátko po usadení sa vojska na zámku, teda možno ešte v závere roka 1708 alebo na jar roku 1709. V prípade veduty nákres olisteného stromu na bastióne (alebo na hradnom svahu za ním) poukazuje na jej kresbu vo vegetačnom období. Na druhej strane, mapovanie v zime 1708/1709, ktorá bola jednou z najtuhších zím 18. storočia (Matejovič 2011), by teoreticky mohlo vysvetliť napr. neprirodzene malú šírku koryta Slatiny (= nízky prietok vody v rieke v dôsledku snehovej pokrývky a jej zamrznutých prítokov). V tom prípade by bol letopočet 1711 skôr dá-

tumom evidencie uvedených diel vo vojenskom archíve vo Viedni už po odvelení posádky zo Zvolena. Zodpovedalo by to aj údaju M. Bela, podľa ktorého bolo mesto obsadené vojenskou posádkou takmer dva roky, t. j. do druhej polovice roku 1710 (Nagy a Turóci 2017, p. 361).

Okrem uvedených diel bol Linck aj autorom mapy toku rieky Moravy z roku 1719, vojensky ladenej veduty maďarského Jágru, ako aj pôdorysného plánu a „leteckého“ pohľadu na pražský Vyšehrad (1739). Jeho zememeračská kariéra teda trvala najmenej tridsať rokov. Norbert Wenzel von Linck je preto ďalším z radu doposiaľ neznámych (cf. Pravda 2003 a Maták a Horňanský 2014) vojenských zememeračov, ktorí zanechali zreteľnú stopu aj v dejinách kartografie Slovenska.

Dátumom svojho vzniku (1708 – 1711) predstavujú diela dôležitý medzičlánok v poznaní podoby Zvolena a jeho zámku v období medzi rokmi 1676 a 1753. Nákrepy obsahujú viaceré cenné detaily už zaniknutých architektur, ktoré dobre dopĺňajú nielen zistenia historikov či archeológov, ale aj údaje ďalších ikonografických prameňov (= veduty, mladšie mapy a staré fotografie). Ide napríklad o stavebné podrobnosti 1. hradných delostreleckých bastiónov, 2. Krupinskej brány, 3. opevneného areálu farského kostola, či 4. o priekope mestského opevnenia. Museli ju zasypať medzi rokmi 1711 a 1753, keďže mapa Esterháziho majetkov ju už nezobrazuje (cf. Maliniak 2005).

Cenné sú však i ďalšie podrobnosti, napríklad nákras zaniknutého jazera (rybníka) pred hradbami. Nešlo o zvyšok koryta Hrona, ale najskôr o antropicky upravený relikt koryta Slatiny. V kontexte s geologickými a geomorfologickými poznatkami, informáciami ďalších starých máp a historických fotografií tak údaje Lincka významne prispievajú aj k rekonštrukcii podoby aluviálnej krajiny na sútoku Hrona a Slatiny pri Zvolene. V príspevku v tejto súvislosti kriticky analyzujeme staršiu predstavu o zmenách korýt oboch riek v 17. storočí. Naopak, ponúkame alternatívny pohľad na možnú podobu riečiska Slatiny v období pred rokom 1676 (obr. 12).

Práca vznikla vďaka podpore grantovej schémy VEGA 1/0781/17.

LITERATÚRA

- BÁNIK, J. (1867). *VI. Slobodné a kráľovské mesto Zvolen*. Národní kalendár, na obyčajný 365 dní majúci rok po narodení Krista Pána 1867. Matica Slovenská, roč. II., pp. 160-190.
- BÁNIK, J. (1891). *Slobodné a kráľovské mesto Zvolen. Opis historicko-topografický*. Turčiansky Sv. Martin (Tlačou kníhtlačiarско-účastinárskeho spolku).
- BELJAK, J., PAŽINOVA, N., ŠIMKOVIČ, M. (2015). *Pustý hrad vo Zvolene a opevnenia v jeho okolí*. Zvolen (OCR Stredné Slovensko, Mesto Zvolen).
- ČATAYOVÁ, S. (2007). Historická urbanonymia mesta Zvolen a jej premeny. *Archaeologia historica*, 32, 123-131.
- DANGL, V., KOPČAN, V. (1995). *Vojenské dejiny Slovenska. II. zväzok 1526 – 1711*. Bratislava (Ministerstvo obrany Slovenskej republiky).
- ĐURKOVÁ, M. (2008). Osídlenie historického mikroregiónu Zvolen a inštitúcia custodes silvarum z pohľadu najstarších písomných prameňov. In Ragačová, J., Maliniak, P., eds. *Zvolen 1243-2008. Zborník príspevkov z vedeckých konferencií*. Zvolen (mesto Zvolen), pp. 105-108.

- FIALA, A. (1968). Architektúra bratislavského hradu na najstarších vyobrazeniach. *Zborník Slovenského národného múzea, História*, 62(8), 61-76.
- HANULIAK, V. (2008). Najstaršia forma stredovekého mestského opevnenia vo Zvolene. *Archaeologia historica*, 33, 147-155.
- HRDLÍČKA, L., NECHVÁTAL, B. (1999). Fyzikální nedestruktivní průzkum knížecí a královské akropole na Vyšehradě – 2 (Bastion XXXV). *Archaeologia Historica*, 24, 231-261.
- KLEIN, B. (2008). Hodnota prvého vojenského mapovania (1769 – 1785) pre vojenské dejiny Slovenska. *Vojenská história*, 4, 3-9.
- KMEŤ, L. (2006). *Železničná stanica ZVOLEN 1871-1959. Od vzniku do otvorenia osobnej stanice*. Zvolen (EM Design).
- KOPČAN, V., KRAJČOVIČOVÁ, K. (1983). *Slovensko v tieni polmesiaca*. Martin (Osveta).
- MALINIAK, P. (2005). Mapa zvolenského majetku Štefana Esterházyho. *Pamiatky a múzeá*, 1, 29-32.
- MATÁK, E., HORŇANSKÝ, I. (2014). *Zememeračstvo, geodézia, kartografia a katatser nehnuteľností na Slovensku od nepamäti po dnešok. 1. Kniha o historických osobnostiach zememeračstva*. Bratislava (Slovenská spoločnosť geodetov a kartografov).
- MATEJOVIČ, P. (2011). *Zima A. D. 1500 – 2010. História a podoba zim v Európe a na Slovensku*. Bratislava (VEDA).
- MENCLOVÁ, D. (1954). *Hrad Zvolen*. Bratislava (Tvar – Výtvarné nakladateľstvo).
- MIKLEŠOVÁ, V., PLAVCOVÁ, T., MIŇO, M., ŠICHTOVÁ, M., FILLOVÁ, E. (2006). *Pamiatková zóna Zvolen urbanisticko – historický výskum územia*. Banská Bystrica (Pamiatkový úrad Banská Bystrica).
- MIŇO, M. (2011). Niekoľko postrehov k fortifikačným prvkom miest stredoslovenskej banskej oblasti. *Archeologia historica*, 36, 289-302.
- MOJŽISOVÁ, E. (2016). Opevnenie Zvolena malo tri brány. Pozrite sa, ako vyzeralo. MY Zvolen. *SME*, 24. máj 2016, [Online]. Dostupné na: <https://myzvolen.sme.sk/c/20166963/opevnenie-zvolena-malo-tri-brany-pozrite-sa-ako-vyzeralo.html> [cit: 29-5-2019].
- NAGY, I., TURÓCI, M. (2017). *Matej Bel Zvolenská stolica*. Čadca (Kysucké múzeum v Čadci, Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici).
- ORTVAY, T. (1905). *Pozsony Város utcai és terei. A város története utca- és térneveken*. Reedícia z roku 1991, Budapešť (Püski – Regio).
- PIŠŤ, P., PROCHÁZKA, J., MATEČNÝ, I., BANDURA, P. (2016). *Vývoj koryta Váhu pri Leopoldove v 17. – 20. storočí a odozva rieky na zásahy človeka*. Bratislava (Univerzita Komenského v Bratislave).
- PIŠŤ, P., PROCHÁZKA, J. (2017). Váh pri Váhovciach a Šoporni na pláne J. N. Vizera: Príspevok k poznaniu geomorfologických účinkov katastrofálnej povodne z roku 1813. *Kartografické listy*, 25, 48-62.
- PRAVDA, J. (2003). *Stručný lexikón kartografie*. Bratislava (VEDA).
- RAGAČ, R. (2007). Mestské opevnenie Zvolena do konca 16. storočia v písomných prameňoch. *Archaeologia Historica*, 32, 133-137.
- SLOSIARIK, J. (1959). Príspevok ku geografickej charakteristike Zvolena. In Balaša, G., ed. *Zvolen v minulosti a prítomnosti*. Martin (Osveta), pp. 65-68.
- VALLAŠEK, A. (1988). K opevneniu Zvolenského zámku – Zur Befestigung des Schlosses von Zvolen. *Archaeologia Historica*, 13, 263-273.
- ZACHAR, T. (2009). Praveké osídlenie zámockého návršia vo Zvolene. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity 2007-2008*, M 12-13, pp. 133-138.
- ZREBENÝ, A. (1976). Zo starších dejín Zvolena. *Vlastivedný časopis*, 25, 114-121.

ZOZNAM CITOVANÝCH MÁP, PLÁNOV, VEDÚT A HISTORICKÝCH POHLADNÍC

1. [Bez názvu] Zvolen na vedute Jána Willenberga, 1599, pohľad zo severovýchodu. Zbierkový fond Strahovskej knižnice, Praha, signatúra DT I 30.
2. [Bez názvu] Zvolen, J. Willenberg, 1599, pohľad zo severu. Tamže.
3. Altsol, o Swolena. Gerard Bouttats, 1676. In Priorato, 1676, *Continuatione dell' historia di Leopoldo cesare, Nella quale se describe la ribellione d' Ungeria, E quanto è successo dal principio della Congiura fino all'Anno 1676*. Viedeň, p. 93.
4. ZOLYOM. Justus van den Nypoort, 1686. Medirytina na papieri, rozmery 9,3 × 10,8 cm. Oravská galéria, sign. T 528.
5. Grund Riß Des Königl. Schlosses undt Stath ALTHSOL. N. W. v. Linck, 1711. Kresba tušom na papieri, nemecká. Viedeň, Štátny archív, Kriegsarchiv (ŠA KA), signatúra Inland C: V. α) Altsohl N^{ro} 1.
6. Grund Rieß dern von König Mathia erbauthen Königl. (ichen) Schlosßes Altsochl. N. W. von Linck, kapitán a veliteľ hradu. Perokresba (tuš) na papieri, kolorovaná, nemecká. ŠA KA Viedeň, sign. Inland C: V. α) Altsohl N^{ro} 1.
7. Prospect deß Königs: Schlosses Althsohl von auffgang der Sonnen. De Linck. Tuš na papieri, kolorovaná kresba. ŠA KA Viedeň, sign. Inland C: V. α) Altsohl N^{ro} 1.
8. *Mappa des March=Fluss, wie solcher in die Donau lauft, und wie die so grossen Nutzen brignede Schiffart, unter Glorwürdigster Regirung Ihrer Römisch Kaiserl(iche)... May(e) st(ät) Caroli IV. durch den flus Beczwa, vermög eines Canals, oder Durchsnit im die Oder gebracht wird...* Norbert W. von Linck, major cisárskej posádky v pevnosti Uherské Hradište, 1719. Rozmery 110,5 × 42 cm, mierka 1:158 000. Ústav a múzeum vojenských dejín, Budapešť, sign. B IX b 170. [Online]. Dostupné na: <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/2150/?list=evJxdWVyeSI6ICJMaW5jayJ9> [29.5.2019].
9. *Erlav in der Hungarn 20. Meil von Caschau*. Plukovník v. Linck, pravdepodobne dvadsiate roky 18. storočia. Rozmery 38 × 20,5 cm. Maďarský národný archív, sign. G I h 155/3. [Online]. Dostupné na: <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/34892/?list=evJxdWVyeSI6ICJMaW5jayJ9> [29.5.2019].
10. *Grund Ris von König's Schlos und festung Wyscherad in der Königlichen Neuen Statt Prag an der Moldau flus auf einen felsichten berg Situirt. Obrister Von Linck, 1739*. Nemecká, rozmery 44 × 63,5 cm, mierka ca. 1:2 000. Mapová zbierka Karlovej univerzity v Prahe, Přírodovědecká fakulta (ďalej MZ KU PF Praha), Albertov 6, sign. 09:912:904.
11. *Prospect des Königlich: Schlos und Festung Wyscherad in der Neuen Statt Prag an der Moldau*. N:W:Von Linck, Kayslo: Obrister, pravdepodobne tiež 1739. Nemecký, rozmery 57 × 46 cm, mierka 1:1 950. MZ KU PF Praha, sign. 09:912:904.
12. *Delineatio Terreni ad Arcem Zólyom Spectantis...* František *Dvořacký, ca. 1753. Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici, mierka 1:6 200, ev. číslo 2936/SV (Maliniak, 2005).
13. *Mappa Arcis Zólyóm, et Circumjacentium Domorum ac aliorum ædificiorum, item Hortorum, ... ad Illustrissimum Dominum Comitem Stephanum Esterhazy de Galantha pertinentis*. F. Anton *Dvořacký (Dvorzacky), okolo 1753. Rozmery 67 × 47 cm, mierka 1:1 950. MZ KU PF Praha, sign. 912.43.
14. *Stadt ALTSOHL slavisch ZVOLEN sammt Enclave PODZAMOK in Ungarn Pressburger Distrikt Sohler Comitatz 1860*. Katastrálna mapa, 19. listov, mierka 1:2 880. Ústredný archív geodézie a kartografie, Bratislava, inv. č. Zv 66.
15. *Orientačný plán mesta Zvolen*. Karel Bartek, mierka 1:10 000. In Kmet', 2006, p. 176.
16. Historická ortofotomapa Slovenska, 1950. TU Zvolen, [Online]. Dostupné z: <http://mapy.tuzvo.sk/HOFM/> [29.5.2019].
17. *Vojenská topografická mapa 1:10 000*. Generálny štáb ČSĽA, list M-34-123-A-d-1. Stav k roku 1969, tlač 1971.

Peter Pišút, Juraj Procházka

RIVERSCAPE OF THE ZVOLEN TOWN ON GRAPHIC WORKS OF N. W. LINCK FROM THE TIMES OF THE F. RÁKOCZI REBELLION (1708 – 1711)

In this paper we present three lesser known iconographic sources – two maps (Figs. 1 and 4) and a veduta (Fig. 5) of the town and castle of Zvolen (Central Slovakia). These pictorial works, mainly the map of the town defences (Fig. 1) have already been used and mentioned in professional articles of archaeologists and local historians. Their reproductions are also partially known to the wider public. Nevertheless, they used to be misdated and described incorrectly (cf. Beljak et al. 2015). Moreover, until now no one has analysed this iconographic works simultaneously, although they were made by the same author at the same time. Therefore they are closely related and their data complements each other.

The abovementioned pictorial works are deposited in the Austrian State Archives in Vienna (Kriegsarchiv). They were made by Norbert Wenzel von Linck, an Imperial Austrian army officer and cartographer. In this paper we present the results of detailed cartographic and geographic analysis which is also based on map transformation into the current grid and S-JTSK datum (Fig. 2). Thanks to this, we can better perceive how the maps were made and if they vary in their topographical accuracy.

The maps were produced in times when historical Hungary was hit by a civil war. After the outbreak of the rebellion of nobleman F. Rákoczy the town of Zvolen became for five years part of the territory controlled by insurgents. The town was an important strategic point to protect the approach to the mining towns in Central Slovakia. On the retreat of rebels in 1708 the town was burned and immediately after it was retaken by the imperial army and a military garrison was stationed here. Captain Linck, the author of the aforesaid maps, was appointed the commander of the castle. The maps he created had to provide an accurate picture of the state of fortifications and defensive possibilities of both town and castle. Both maps are supplemented by a topographically accurate veduta showing the Zvolen Castle with a cannon bastion and part of the town's ramparts from the side of the Slatina River (Fig. 5). The analysis shows that the picture actually originated as a compilation of views from three different points / directions (Fig. 6). According to the year signed on the underside of the first map, the maps are dated back to 1711. The date 1711 would rather mean the date of insertion of the maps into the registration of the Imperial Military Archives in Vienna, already after the garrison detachment from Zvolen. This would correspond to the account of the polymath M. Bel, according to whom Zvolen was occupied by a military garrison for almost two years, i. e. until the second part of the year 1710 (Nagy and Turóci 2017, p. 361).

Besides the maps under study, N. W. von Linck also produced additional maps and vedute: map of the Morava River in 1719, veduta of the town Eger with a description of its siege by Osman Turks and a ground plan and view of the castle and fortress of Vyšehrad in 1739, respectively.

Thanks to the dating of the studied works between 1708 – 1711 it is evident that they represent an important interlink in the knowledge of how the town of Zvolen and its castle may have looked like in the period between the veduta of G. Bouttats (1676) and the maps of F. Dvořáký (1753). This concerns both defences and the immediate vicinity of the town. The maps contain depictions of several precious details of disappeared architectures. Thus, they complement not only the written records and findings of both historians and archaeologists, but also the information of additional iconographic sources (= vedute, more recent maps, old photographs). They concern for example: details of the Krupina Gate (Fig. 7), ground plan of the fortified Zvolen parish church (Fig. 3), information on the city moats (the latter must have been filled between 1711 and 1753 since the maps of Esterházy estates does not show it any longer) and original shape of the northern knoll of the Zvolen Castle

in 17th and early 18th century (Figs. 4 and 6). Here medieval and renaissance protective structures were later completely obliterated and a slope changed into its current shape during large terrain adjustments.

Linck's depictions in the context of geological and geomorphological data coupled with information of other historical maps / photographs (e. g. Figs. 9 and 11) make an important contribution to the knowledge of the historical alluvial landscape at the confluence of the Hron and Slatina rivers. In this respect we critically analyse an earlier concept of the channel changes of both rivers in the 17th century (Fig. 10). We propose an alternative view of the possible appearance of the Slatina River plan from prior to 1676 instead (Fig. 12).